

**ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД
І СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-
ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ СТАЖУВАННЯ
В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА
ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ**

УДК 378.147.88;351.746.1

Н. М. Усачик

У системі забезпечення ефективної діяльності Державної прикордонної служби України (ДПСУ) важлива роль належить офіцерському складу. Вагомість завдань, які покладені на підрозділи кордону, висувають до їх підготовленості значні вимоги щодо формування професійної компетентності курсантів-прикордонників під час практики та стажування в органах і підрозділах ДПСУ.

У процесі стажування у майбутніх офіцерів формуються стійкі мотиви позитивного ставлення до професії офіцера-прикордонника. Стажування сприяє визначенню цілей, вимог службової діяльності, шляхів їхнього досягнення, допомагає розвитку волі та характеру. Майбутні офіцери в процесі стажування повинні забезпечити відповідність змісту й організації навчання потребам професійної діяльності підпорядкованого персоналу з виконання оперативно-службових завдань в умовах мирного і воєнного часу. Курсант під час стажування повинен вирішити комплексне завдання – удосконалити у підлеглих загальнотеоретичні, військові та військово-технічні знання й одночасно сформувати в них необхідні моральні і фізичні якості, психологічну готовність до виконання оперативно-службових завдань. Отже, курсант-прикордонник є важливою фігурою в навчально-виховному процесі підрозділів ДПСУ. Від його рівня підготовки до професійної діяльності та опанування

особистих професійних якостей багато в чому залежить успіх виконання службових завдань.

Проте, аналіз діяльності курсантів під час стажування свідчить, що разом зі значною кількістю майбутніх офіцерів, які досягли високих і стійких результатів у професійній підготовці, є й такі курсанти, які не мають достатнього рівня професійної підготовленості, допускають серйозні прорахунки у навчанні і вихованні персоналу. Спостереження за діяльністю курсантів під час стажування свідчать, що найважливішою причиною їх невдалої діяльності є низький рівень професійної компетентності, невміння правильно та педагогічно цілеспрямовано готувати персонал до виконання оперативно-службових завдань.

У наукових дослідженнях останніх років професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників розглядалась при вивченні проблем навчально-виховного процесу курсантів в умовах вищого навчального закладу (Л. В. Боровик, О. А. Вальчук, В. М. Гапонова, Н. П. Недбай, В. А. Чернявський, В. І. Шевчук).

У процесі, що вивчається, існують суперечності:

між сучасним станом боротьби з нелегальною міграцією, контрабандною діяльністю, іншими формами організованої злочинності на державному кордоні і недостатньо сформованими компетентностями у курсантів щодо протидії зазначеним процесам;

необхідністю оцінки дій курсантів керівниками стажування та відсутністю сучасної методики оцінки сформованості професійної компетентності у курсантів під час стажування на кордоні;

обсягом навчальної інформації, який зростає у зв'язку з удосконаленням засобів охорони кордону, і відносно малим лімітом навчальних годин, що відводяться на стажування курсантів.

Професійну компетентність майбутніх фахівців правоохоронних структур та її компоненти розглядали у своїх працях науковці В. Г. Кельбя, О. В. Миропольська, Н. В. Мороз, М. П. Недбай, В. А. Пеухов та ін.

Метою статті є:

1. Здійснити аналіз сучасного стану формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі практичної підготовки.

2. Визначити сутність, зміст та особливості формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування.

3. Визначити педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування.

4. Обґрунтувати теоретичні засади і структуру системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах Державної прикордонної служби України й експериментально перевірити її ефективність.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, дисертаційних досліджень, власних спостережень надав можливість визначити, що практична підготовка це система заходів, спрямованих на формування молодого офіцера як соціально адаптованої та соціально відповідальної особистості, здатної застосовувати набуті знання в конкретних оперативно-службових ситуаціях. Аналіз сучасного стану формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників під час практичної підготовки свідчить, що: у загальній системі підготовки така складова як практичні заняття не має конкретизованої, комплексної спрямованості на формування професійної компетентності курсантів-прикордонників і, відповідно, існує явний розрив між теорією та практикою (різниця між результатами сесії і стажуванням); навчальний матеріал, що викладається, та зміст практичних завдань мають певний відрив від реалій організації оперативно-службової діяльності підрозділів охорони кордону; існують проблеми в матеріально-технічному забезпеченні кафедр Національної академії ДПСУ сучасними спеціалізованими засобами.

Під час організації стажування виникають такі проблемні питання: не повною мірою враховується і використовується у навчально-виховному процесі зібраний навчально-методичний матеріал за підсумками минулих стажувань;

керівниками структурних підрозділів академії не вивчаються пропозиції, які надані начальниками органів охорони державного кордону щодо покращання навчально-виховного процесу в академії.

Отже, зазначені факти дають підстави вважати, що з боку керівників стажування від підрозділів та органів охорони кордону існує спрощений і поверхневий підхід щодо безпосередньої організації, проходження й оцінки діяльності курсанта на займаній посаді під час проходження стажування.

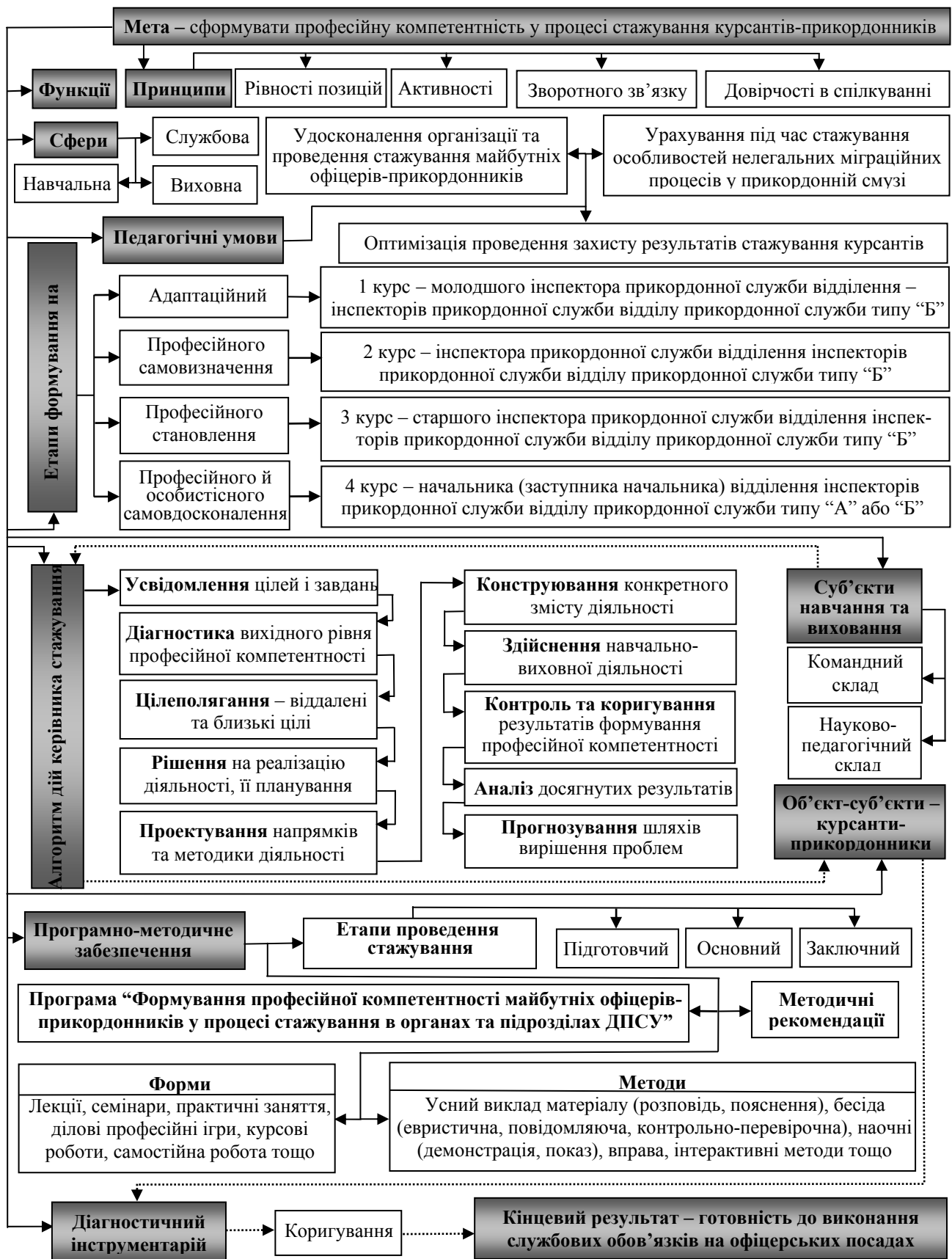
Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування – це реальна ситуативна практична модель діяльності, яка являє собою комплекс заходів, що проходять в органах охорони державного кордону, навчальних центрах під керівництвом посадових осіб органу охорони державного кордону, навчального центру, контролем керівника стажування від академії з метою поглиблення і закріплення одержаних майбутніми офіцерами знань в умовах вищого навчального закладу, удосконалення професійних компетенцій у виконанні обов'язків посадових осіб органів охорони державного кордону в реальних умовах оперативно-службової діяльності. До змісту формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування віднесено когнітивно-операційну, ціннісно-мотиваційну та результативно-діяльнісну компетентності.

До *особливостей* формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування віднесено те, що курсанти: у перший день після прибуття на місце стажування зустрічаються з командирами підрозділів, вивчають порядок та організацію службової діяльності, особливості несення служби, розпорядок дня і розклад занять; складають особистий план роботи на весь період стажування, погоджують його з керівником стажування від академії та подають на затвердження керівнику від бази стажування; повинні бути зразком високих службових і моральних якостей, дисциплінованості, стройової підтягнутості, творчо підходити до втілення в життя своїх знань та навичок; виконують обов'язки на посаді стажиста, роблять усе необхідне для повного виконання індивідуального завдання й особистого

плану роботи; вивчають усі особливості несення служби в різних умовах охорони кордону, порядок організації службової діяльності підрозділів, нові форми організаційної діяльності посадових осіб; систематично збирають та узагальнюють матеріали відповідно до індивідуального завдання.

На основі системного підходу розроблено систему формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах ДПСУ, компонентами якої є: мета (сформувати професійну компетентність у процесі стажування курсантів-прикордонників), функції, принципи (рівності позицій, активності, зворотного зв'язку, довірчості в спілкуванні), сфери (службова, виховна, навчальна), педагогічні умови (удосконалення організації і проведення стажування майбутніх офіцерів-прикордонників; урахування під час стажування особливостей нелегальних міграційних процесів у прикордонній смузі; оптимізація проведення захисту результатів стажування курсантів), етапи формування на посадах (адаптаційний, професійного самовизначення, професійного становлення, професійного й особистісного самовдосконалення), алгоритм дій керівника стажування, суб'єкти навчання та виховання (командний склад, науково-педагогічний склад), об'єкт-суб'єкти – курсанти-прикордонники, програмно-методичне забезпечення (етапи проведення стажування, програма “Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах та підрозділах ДПСУ”, методичні рекомендації, форми, методи), діагностичний інструментарій (компетентності, компетенції, рівні сформованості), кінцевий результат – готовність до виконання службових обов'язків на офіцерських посадах (див. рисунок).

До педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування віднесено: удосконалення організації і проведення стажування майбутніх офіцерів-прикордонників; урахування під час стажування особливостей нелегальних міграційних процесів у прикордонній смузі; оптимізація проведення захисту результатів стажування курсантів.

Зміст системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах Державної прикордонної служби України (→ ієрархічні зв'язки,> зв'язки розвитку)

Важливе значення в удосконаленні організації та проведення стажування майбутніх офіцерів-прикордонників має підбір курсантів у мікрогрупи, які діють окремо від інших курсантів. Тому для забезпечення успішності проведення стажування майбутнього офіцера важливо передбачити оцінку тієї особливості особистості курсанта, що визначається психологічним кліматом, характером взаємодії членів групи, які знаходяться на великій відстані від інших курсантів та керівника стажування.

У навчальний процес впроваджено цілу низку заходів, спрямованих на посилення практичної складової навчання курсантів, а саме: скореговано навчальні програми підготовки, які надають випускнику можливість виконувати обов'язки як у пунктах пропуску, так і на “зеленому кордоні”; створено електронну базу дидактичних матеріалів для проведення різних видів занять, на яких практично здійснюється робота за функціональними схемами; для курсантів 3–4 курсів практичні заняття з питань огляду транспортних засобів проводяться на реальних зразках легкових та вантажних автомобілів, пасажирському залізничному вагоні, морському контейнері, що обладнані прихованими місцями для перевезення контрабандних товарів і нелегальних мігрантів.

Розроблено та впроваджено в навчальний процес: методику послідовності дій начальника навчальної групи з формування у курсантів командирських якостей; програму “Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах та підрозділах ДПСУ”; нові інформаційні технології, які використовуються в охороні кордону.

Основні завдання керівному, науково-педагогічному складу на час проведення стажувань було спрямовано на вдосконалення професійної компетентності курсантів на відповідних посадах з урахуванням алгоритму дій керівника стажування й отримання методичного матеріалу, спрямованого на підвищення якості навчально-виховного процесу в академії, а саме:

аналізу наявних практичних проблем в оперативно-службовій діяльності випускників академії, рекомендацій від керівництва регіональних управлінь

щодо втілення в навчальний процес вимог нормативних документів; аналізу потреб формування у випускників додаткових (нових) практичних компетентностей у зв'язку зі змінами, що відбуваються на державному кордоні, у нормативному забезпеченні оперативно-службової діяльності;

ознайомлення з позитивними прикладами ефективної організації оперативно-службової діяльності на різних рівнях і матеріалами щодо аналізу типових та нестандартних помилкових рішень у діяльності випускників академії щодо організації оперативно-службової діяльності;

пошуку шляхів щодо розширення можливостей і використання різних джерел інформації з питань практичної наповненості занять, змісту навчально-методичних матеріалів, формування практичної компетентності науково-педагогічного складу відповідно до сучасних вимог з організації оперативно-службової діяльності на державному кордоні.

Під час стажування враховувались особливості нелегальних міграційних процесів у прикордонній смузі. Під час проведення занять з курсантами керівники стажувань особливе значення приділяли тому, що за час організованої незаконної міграції через територію України посібниками опрацьовано певний порядок та тактика дій для переміщення незаконних мігрантів до західного кордону, утримання їх і формування груп та перетинання державного кордону. Окремі елементи цієї тактики залежать від різних чинників, але загалом тактика дій є стандартною. Незаконні мігранти, за попередньою домовленістю з причетними до організації каналів незаконної міграції особами, виїжджають з країн постійного проживання і направляються різними маршрутами в Україну. Після прибуття іноземців на територію країни їх на деякий час розміщують у місцях тимчасового перебування (приватні квартири, будинки, закинуті та нежилі приміщення тощо) у тилкових областях. Організатори незаконної міграції домовляються про їх переправлення в Європу і потім їх доставляють різними маршрутами в контрольовані прикордонні райони до місць відсидки.

Під час стажування курсанти брали участь у ділових іграх, спрямованих на підготовку командирів підрозділів до протидії нелегальній міграції. Ігри розпочиналися по-різному:

оголошенням нової обстановки до певного часу;

оголошенням рішення, врученням завдання та наказу старшого начальника;

завданням, за яким потрібно самостійно прийняти рішення.

У всіх випадках спочатку приймалось рішення і доводилося до підлеглих. Для цього офіцерам та курсантам надавався необхідний час. Прийняте рішення заслуховувалось і затверджувалося керівником.

Під час роботи з підготовки протидії нелегальній міграції керівник ділових ігор, його помічники безперервно нарощували обстановку відповідно до здійснення заходів з використання кейс-методу, підводили офіцерів і курсантів до прийняття того чи іншого рішення. Усі дії курсантів та офіцерів знаходили віддзеркалення в процесі розіграшу умовних заходів для того, щоб під час кожної ділової гри в курсантів формувались компетентності в практиці управління підрозділом офіцери і задіяні курсанти замінювалися на різних посадах.

Ділові ігри завершувалися розбором. Мета розбору – усебічний аналіз проведених занять, підведення підсумків та визначення рівня виконання навчальних завдань. Визначивши заздалегідь питання, що необхідно освітити на розборі, керівник ігор уточнював, конкретизував зміст їх у процесі занять. Під час розбору особлива увага приділялася оцінці обґрунтованості рішень і дій курсантів. Отже, на подібних навчальних заняттях курсанти отримували знання та первинні компетенції з основних напрямків їх майбутньої діяльності в органах і підрозділах ДПСУ, спрямованих на протидію нелегальній міграції.

Для оптимізації проведення захисту результатів стажування курсантів розроблено методику оцінки. Для оцінки рівня сформованості визначено три ключові професійно-правові компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та їхні складові (компетенції): когнітивно-операційна

компетентність (обсяг і глибина професійних знань, професійна адаптація, особиста дисциплінованість); ціннісно-мотиваційна компетентність (сформованість позитивної мотиваційно-ціннісної орієнтації на майбутню службу, мотиви участі в правоохоронній діяльності, емоційно-вольова стійкість); результативно-діяльнісна компетентність (організаторські можливості, сформованість авторитету серед підлеглих та начальників, готовність до оперативно-службової діяльності).

Відповідно до компетентностей і компетенцій було обґрунтовано три рівні сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме: високий, середній та низький.

Для *високого рівня* сформованості професійної компетентності характерним є те, що курсант: має глибокі знання, які значно виходять за межі навчальних програм, базуються на законодавчих актах і керівних документах ДПСУ; професійно адаптований до оперативно-службової діяльності на кордоні; особисто дисциплінований, є прикладом виконання службових обов'язків для інших курсантів; сформував позитивну мотиваційно-ціннісну орієнтацію на майбутню службу; має сформовані мотиви участі в правоохоронній діяльності; сформував у себе емоційно-вольову стійкість; має організаторські можливості; сформував авторитет серед підлеглих та начальників; цілком готовий до вирішення різноманітних ситуацій оперативно-службової діяльності, виявляє ініціативу, творчість.

Для *середнього рівня* сформованості професійної компетентності характерним є те, що курсант: має глибокі знання, які знаходяться у межах навчальних програм і підручників; професійно адаптований до оперативно-службової діяльності на кордоні, але в окремих випадках виникають труднощі; особисто дисциплінований; має недостатню мотиваційно-ціннісну орієнтацію на майбутню службу; має недостатньо сформовані мотиви участі в правоохоронній діяльності; сформував у себе емоційно-вольову стійкість недостатньо; організаторські можливості виявляє не постійно; має

сформований авторитет серед підлеглих; готовий до вирішення різноманітних ситуацій оперативно-службової діяльності.

Низький рівень сформованості професійної компетентності курсанта-прикордонника характеризує те, що курсант: має недостатні та поверхневі знання, щоб розбиратися в ситуаціях службової діяльності; адаптований до оперативно-службової діяльності на кордоні частково; особисто дисциплінований недостатньо, іноді порушує дисципліну і правопорядок; має негативну мотиваційно-ціннісну орієнтацію на майбутню службу; не виявляє мотивів участі в правоохоронній діяльності; слабо сформував у себе емоційно-вольову стійкість; організаторські можливості виявляє в окремих випадках; авторитет серед підлеглих та начальників не сформований; готовий до вирішення різноманітних ситуацій оперативно-службової діяльності не завжди.

В експерименті під час перевірки ефективності системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах ДПСУ брали участь 208 курсантів третього і четвертого курсів, які стажувались в органах та підрозділах ДПСУ. Експериментальна група (ЕГ) – 107 особи (3 курс – 2 навчальні групи, 4 курс – 2 навчальні групи) і контрольна група (КГ) – 101 курсант (3 курс – 2 навчальні групи, 4 курс – 2 навчальні групи). Як експерти виступали 10 осіб офіцерського складу, які були у цих курсантів керівниками стажування.

Експериментальна робота, що проводилась з курсантами-стажерами, визначала ступінь виконання ними певних завдань, а саме – формувати педагогічну майстерність та надати в цьому посильну допомогу офіцерам того підрозділу, де вони проходили стажування.

Під час експерименту кількість курсантів з низьким рівнем розвитку когнітивно-операційної складової професійної компетентності в КГ зменшилася в середньому на 6%, в ЕГ – на 32%. Курсантів із середнім рівнем збільшилося в ЕГ на 11% і в КГ на 6%; з високим рівнем збільшилося у ЕГ на 21% та у КГ – практично не змінилося.

Дані про сформованість ціннісно-мотиваційної складової професійної компетентності у курсантів під час експерименту свідчать, що: кількість курсантів з низьким рівнем в КГ зменшилася на 8%, в ЕГ – на 21%; із середнім рівнем збільшилося в ЕГ на 1% і в КГ на 5%; з високим рівнем збільшилося у ЕГ на 20% та у КГ на 4%.

Низький рівень результативно-діяльній компетентності під час 2 етапу формування експерименту в ЕГ показали 26% курсантів, у КГ – 47%. Кількість курсантів із середнім рівнем зменшилася в ЕГ на 3% і в КГ на 3%; з високим рівнем збільшилося у ЕГ на 22% та у КГ на 6%.

Узагальнені результати про рівні сформованості у курсантів експериментальної і контрольної груп професійних компетентностей за інтегральним показником подано в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльні дані про рівні сформованості інтегрального показника (ПфК) професійної компетентності у курсантів експериментальної та контрольної груп

Зрізи	Групи	Кількість у групі	Рівні сформованості інтегрального показника професійної компетентності (ПфК)					
			низький		середній		високий	
			Кількість, осіб	%	Кількість, осіб	%	Кількість, осіб	%
Перший	ЕГ-1	107	48	44,9	43	40,2	16	15,0
	КГ-1	101	49	48,5	34	33,7	18	17,8
Другий	ЕГ-2	107	19	17,8	49	45,8	39	36,4
	КГ-2	101	44	43,6	38	37,6	19	18,8

Отже, експеримент підтвердив ефективність системи формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах ДПСУ. Результати опитування майбутніх офіцерів-прикордонників експериментальної групи свідчать про те, що стажування значною мірою вплинуло на збільшення кількості курсантів, упевнених у

правильності вибору професії офіцера-прикордонника, а також тих, хто, на їх власну думку, глибоко вникнув у специфіку прикордонної служби. Стажування водночас допомогло курсантам оцінити рівень їх готовності до офіцерської служби, виконання оперативно-службових завдань під час охорони державного кордону України, усвідомити складність прикордонної служби і необхідність ґрунтовної підготовки до виконання службових обов'язків.

Дослідження необхідно продовжити за такими напрямками: формування професійної культури прикордонників в умовах службової діяльності; удосконалення методики проведення занять курсантами під час стажування.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Грязнов І. О.